

HER & MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

NÚMERO 19 · AÑO 2018 · EDICIONES TREA · ISSN 2462-6457

TREA

Museos, arte y educación

MONOGRAFÍAS

ASSUMPTA CIRERA BERGADÀ: Un equipo interdisciplinar para desarrollar un programa de educación artística en un centro de arte • **DANIEL PAUNERO DÍAZ:** Nuevos retos de interacción con el arte: las Estrategias de Pensamiento Visual (VTS) en centros educativos de las islas Canarias • **ANDREA GRANELL QUEROL:** Response to Contemporary Art Viewed in a Lab/Classroom Setting vs. in a Museum: Perceived Benefits of Labels and Discussion • **RICARD HUERTA:** #ViureLaMort Instal·lacions artístiques al Museu de Ciències Naturals • **ENRIC FONT COMPANY | ARTUR MUÑOZ CAMACHO:** Nous models de relació: el Servei Educatiu de la Fundació Arranz-Bravo i l'escola La Carpa • **MARGARIDA LLEVADOT GONZÁLEZ:** Transformant el paper de l'educació a les institucions culturals a través dels projectes d'integració de l'art en educació (Arts Integration)

ARTÍCULOS DE TEMÁTICA LIBRE

M. ROSER CALAF MASACHS | MÓNICA HERRERO VÁZQUEZ | MIGUEL A. SUÁREZ SUÁREZ: El Museo Jurásico de Asturias como oportunidad para el conocimiento sobre dinosaurios: evaluando las visitas escolares • **MACARENA CUENCA-AMIGO | ZALOA ZABALA-INCHAURRAGA:** Reflexiones sobre la participación como co-creación en el museo

MISCELÁNEA

Universitat de Lleida
Departament de Didàctiques
Específiques

HER & MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

19

NÚMERO 19, OCTUBRE-NOVIEMBRE 2018

Museos, arte y educación

Universitat de Lleida
Departament de Didàctiques
Específiques

■ TREA ■

HER&MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

Dirección

Joan Santacana Mestre Universitat de Barcelona
Nayra Llonch Molina Universitat de Lleida
Victoria López Benito Universitat de Barcelona

Secretaria científica

Verónica Parisi Moreno Universitat de Lleida

Coordinación del número

Carolina Martín Piñol Universitat de Barcelona

Consejo de redacción

Beatrice Borghi Università di Bologna
Roser Calaf Masachs Universidad de Oviedo
Laia Coma Quintana Universitat de Barcelona
José María Cuenca López Universidad de Huelva
Antonio Espinosa Ruiz Vila Museu. Museo de La Vila Joyosa
Olaia Fontal Merillas Universidad de Valladolid
Carolina Martín Piñol Universitat de Barcelona
Joaquim Prats Cuevas Universitat de Barcelona
Pilar Rivero García Universidad de Zaragoza
Xavier Rubio Campillo University of Edinburgh
Gonzalo Ruiz Zapatero Universidad Complutense de Madrid

Consejo asesor

Leonor Adán Alfaro Dirección Museológica de la Universidad Austral (Chile)
Silvia Alderoqui Museo de las Escuelas de Buenos Aires (Argentina)
Konstantinos Arvanitis University of Manchester (Reino Unido)
Mikel Asensio Brouard Universidad Autónoma de Madrid
Darko Babic Universidad de Zagreb (Croacia)
José María Bello Diéguez Museo Arqueológico e Histórico da Coruña
John Carman Birmingham University (Reino Unido)
Glòria Jové Monclús Universitat de Lleida
Javier Martí Oltra Museo de Historia de Valencia
Clara Masriera Esquerra Universitat Autònoma de Barcelona
Ivo Mattozzi Libera Università di Bolzano (Italia)
Maria Glória Parra Santos Solé Universidade do Minho (Portugal)
Rene Sivan The Tower of David Museum of the History of Jerusalem (Israel)
Pepe Serra Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC)
Jorge A. Soler Díaz Marq-Museo Arqueológico de Alicante
Sebastián Molina Puche Universidad de Murcia

Envío de originales <http://raco.cat/index.php/Hermus/index>

Dirección editorial **Álvaro Díaz Huici**
Compaginación Proyecto Gráfico [Alberto Gombáu]

ISSN 2462-6457

Presentación

- 4-5 Museos, arte y educación
Museums, art and education
CAROLINA MARTÍN PIÑOL

Monografías

- 7-21 Un equipo interdisciplinar para desarrollar un programa de educación artística en un centro de arte
An interdisciplinary team to develop an arts education program in an art center
ASSUMPTA CIRERA BERGADÀ
- 22-35 Nuevos retos de interacción con el arte: las Estrategias de Pensamiento Visual (VTS) en centros educativos de las islas Canarias
New challenges with art: The Visual Thinking Strategies (VTS) in schools in Canary Islands
DANIEL PAUNERO DÍAZ
- 36-54 Response to Contemporary Art Viewed in a Lab/ Classroom Setting vs. in a Museum: Perceived Benefits of Labels and Discussion
Respuesta al arte contemporáneo visto en el entorno del laboratorio/aula vs. en el museo: beneficios percibidos de las cartelas y la discusión
ANDREA GRANELL QUEROL
- 55-72 #ViureLaMort Instal·lacions artístiques al Museu de Ciències Naturals
Artistic Installations about Death for the Museum of Natural Sciences
RICARD HUERTA
- 73-90 Nous models de relació: el Servei Educatiu de la Fundació Arranz-Bravo i l'escola La Carpa
New models of relationship: the Educational Department of Fundació Arranz Bravo and Escola La Carpa
ARTUR MUÑOZ CAMACHO | ENRIC FONT COMPANY
- 91-104 Transformant el paper de l'educació a les institucions culturals a través dels projectes d'integració de l'art en educació (Arts Integration)
Transforming the role of education in cultural institutions through Arts Integration
MARGARIDA LLEVADOT GONZÁLEZ

Artículos de temática libre

- 106-121 El Museo Jurásico de Asturias como oportunidad para el conocimiento sobre dinosaurios: evaluando las visitas escolares
The Jurassic Museum of Asturias as an opportunity for the knowledge on dinosaurs: evaluating the school visits
M. ROSER CALAF MASACHS | MÓNICA HERRERO VÁZQUEZ | MIGUEL A. SUÁREZ SUÁREZ
- 122-135 Reflexiones sobre la participación como co-creación en el museo
Reflections on participation as co-creation in the museum
MACARENA CUENCA-AMIGO | ZALOA ZABALA-INCHAURRAGA

Miscelánea

- 137-139 Enseñar y aprender Historia con el patrimonio: evaluación cualitativa en museos de Asturias (Tesis doctoral no publicada)
MARÍA BELÉN SAN PEDRO VELEDO
- 140-144 Presos políticos en la España contemporánea
MIQUEL SABATÉ NAVARRO
- 145-147 Estrategias de generación de ingresos de los museos y otros espacios de presentación del patrimonio
ALEXANDRA GEORGESCU

Normas de presentación de originales

MONOGRAFÍAS

**#ViureLaMort Instal·lacions artístiques
al Museu de Ciències Naturals**

Artistic Installations about Death for the
Museum of Natural Sciences

RICARD HUERTA

Recepción del artículo: 01-06-2018. Aceptación de su publicación: 15-10-2018
HER&MUS 19 | OCTUBRE-NOVIEMBRE 2018, PP. 55-72

#ViureLaMort Instal·lacions artístiques al Museu de Ciències Naturals

Artistic Installations about Death for the
Museum of Natural Sciences

RICARD HUERTA

Ricard Huerta
Universitat de València
ricard.huerta@uv.es

Recepción del artículo: 01-06-2018. Aceptación de su publicación: 15-10-2018

RESUM. La present investigació forma part d'un plantejament innovador per acostar temàtiques poc habituals entre l'alumnat, unint esforços amb els museus. A la Universitat de València, en la formació de mestres de Primària, disposem d'una Menció Específica en «Art i Humanitats». L'alumnat té una assignatura quadrimestral titulada «Propostes didàctiques en educació artística», en la qual utilitzem com a plantejament metodològic els Projectes de Treball. Un dels projectes de 2018 parteix de la temàtica «La mort». Es tracta d'un aspecte que no apareix específicament al currículum de la formació de docents, ja que és un tema tabú. Per dur endavant l'activitat del projecte utilitzem l'obra d'artistes dones actuals. En aquest cas atenem especialment a l'obra de l'artista francesa Sophie Calle. L'alumnat realitza una sèrie d'instal·lacions artístiques, tenint en compte la possibilitat d'incorporar objectes, pintures, fotografies i altres elements amb els quals construir les seves obres. Aquestes peces s'han exposat al Museu de Ciències Naturals de València. L'exposició porta per títol #ViureLaMort, un hashtag amb el qual incorporem la interacció amb els públics que visiten la mostra. L'article presenta un estudi de cas en el qual s'hi observen i analitzen cadascuna de les fases del projecte, avaluant els resultats finals a partir dels comentaris de l'alumnat i dels públics visitants.

PARAULES CLAU: Museus, educació artística, formació del professorat, la mort, estudi de cas.

ABSTRACT. This research is part of an innovative approach to elaborate unusual topics among university students, by joining efforts with museums. In the University of Valencia, in the Primary teachers training, we have a Specific Mention in «Art and Humanities». The students have a four-month subject titled «Educational proposals in artistic education», in which we use the Work Projects as a methodology. One of the projects this year based on the theme «Death.» This aspect does not appear specifically in the curriculum of teacher training, it is a taboo subject. To carry out the activity of the project we use the work of current women artists. On this occasion, we are particularly interested in the work of the French artist Sophie Calle. Students make a series of art installations, valuing the possibility of incorporating objects, paintings, photographs and other elements with which to build their works. These pieces exhibited at the Natural Sciences Museum of Valencia. The exhibition titled #ViureLaMort (Living the Death) which is at the same time the hashtag we incorporate to promote interaction with the audiences that visit the exhibition. The article presents a case study observing each of the phases of the project, analysing and evaluating the results based on the comments of students and visitors.

KEYWORDS: Museums, art education, teacher training, death, case study.

INTRODUCCIÓ

L'alumnat de la Facultat de Magisteri de la Universitat de València arriba amb expedients d'un nivell alt, ja que la nota de tall és exigent. Es tracta d'alumnes que pràcticament no han tingut contacte anteriorment amb el món de l'art, tal i com ens confirmen quan comencem les classes d'educació artística. Els dos primers anys dels estudis de Grau de Mestre Especialista en Educació Primària són d'àmbit general. A partir del tercer curs es tria una de les Mencions que s'ofereixen. A la Menció d'Art i Humanitats oferim una assignatura titulada «Propostes didàctiques en educació artística». Els dos grups d'alumnes d'aquesta matèria sumen en total 90 alumnes matriculats entre les dues opcions horàries. Intentem implicar-los per treballar conjuntament quan hi ha una proposta que afavoreix el contacte. En aquesta ocasió ha estat possible unir-los, la qual cosa permetia aventurar-nos en un projecte que suposava exposar en un museu de la ciutat. El treball de coordinació ha estat important, però valia la pena arriscar-se. Seguidament reflexionem sobre el procés que s'ha seguit per dur endavant el projecte «La mort», tot indicant els reptes marcats i allò que hem aconseguit amb aquesta proposta innovadora i integradora. Hem d'agrair la implicació del Museu de Ciències Naturals de València en la iniciativa, especialment a la seua directora Margarita Belinchón i a la cap del Servei Educatiu Sandra Illobre per les facilitats que ens han donat, així com agrair a tot l'equip del museu el constant suport al projecte.

UN ESTUDI DE CAS CONNECTAT AMB LA INVESTIGACIÓ EDUCATIVA BASADA EN LES ARTS

La investigació que presentem és un estudi de cas en el qual s'hi analitzen les diferents fases del projecte. Tenim en compte les opinions recollides, tant dels grups d'alumnat implicats, com dels visitants a la mostra. També analitzem la participació activa del personal del museu. El mètode d'estudi de cas és una eina de recerca molt valuosa, i la seva major fortalesa resideix en el fet de mesurar i inspeccionar la conducta de les persones involucrades en el fenomen estudiat (Yin, 1989). Les dades poden ser obtingudes des d'una gran varietat de fonts, com ara entrevistes directes, observació directa, observació participant i instal·lacions o objectes físics. En la nostra recerca optem per un estudi de cas que a més es nodreix d'altres perspectives metodològiques com són la Investigació Educativa Basada en les Arts, i les A/R/Tographies. Stake assenyala que l'estudi de cas no és una opció metodològica, sinó una elecció sobre l'objecte a estudiar. Com a forma de recerca, un

estudi de cas és tant el procés d'indagació sobre el cas com el producte de la indagació (Stake, 1998).

Les fotografies que incorporem a l'estudi no pretenen només «il·lustrar» el text, sinó que constitueixen per elles mateixes un veritable estudi amb imatges o relat gràfic, una metodologia ambientada en la Investigació Basada en les Arts. Per una altra banda, el fet d'haver-se empoderat de l'espai del museu, tot construint un discurs col·laboratiu i participatiu amb diferents veus implicades (alumnat, professorat, treballadors del museu, públics), ens situa en un procés d'A/R/Tography, involucrant-nos com a artistes (Artist), investigadors (Researcher) i docents (Teacher). Aquestes dinàmiques han estat plantejades per Irwin i O'Donoghue (2012). El repte d'una metodologia híbrida encaixa amb l'ús de temàtiques poc habituals en educació artística, amb intervencions educatives als museus.

TEMÀTIQUES DE PROJECTES ANTERIORS: «LA POR» I «EL COS»

En el nostre exercici de la docència desenvolupem el Treball per Projectes. Fernando Hernández incideix en què aprendre mitjançant projectes de treball no és el mateix que fer projectes. L'autor assumeix que el coneixement que es requereix per donar sentit al món en què es viu no està organitzat per fets, conceptes, procediments i valors fixos, sinó que és un procés canviant i en construcció. Parteix de la idea de generar una conversa cultural, en la qual es tracta de donar sentit i transferir-lo a d'altres situacions. Aquesta conversa serveix de pont entre les identitats dels aprenents, l'entorn d'aprenentatge i la connexió que s'estableix amb el que s'aprèn (Hernández-Hernández, 2000).

Els projectes de treball permeten desenvolupar un discurs obert que evoluciona amb la participació i la implicació de l'alumnat i el professorat. Dels cinc projectes que es proposen durant el temps que dura l'assignatura (uns individuals i d'altres en grup), «La mort» ocupa cinc setmanes de taller (amb quatre hores de classe setmanals), en sessions que inclouen processos de discussió i debat, explicacions o aportacions diverses, i per descomptat moments per elaborar les instal·lacions. El fet d'haver proposat una temàtica singular i innovadora té a veure amb els exemples d'anys anteriors.

Alguns conceptes són constants en l'art de tots els temps: la vida i la mort, l'amor, l'odi, el poder, els drets humans, l'educació, el cos. Utilitzar-los ens permet revisar el que ha passat a la història i a l'art, a partir del que està passant en l'actualitat. Si parlem

del cos humà, o de la identitat, podem començar amb les fotografies de Cindy Sherman, i a partir d'aquí recuperar d'altres artistes com ara Rembrandt, Caravaggio, Frida Kahlo, Ribera o Louise Bourgeois. El nostre alumnat de Magisteri no es dedicarà professionalment a la producció artística, ara bé, sí que poden convertir l'art en una eina capaç de generar grans satisfaccions pedagògiques (Hernández-Hernández, 2016). Per això els animem a utilitzar les possibilitats de l'art com a argument educatiu, com a força capaç de revolucionar la societat, com un alè que inspira els canvis i les millores socials.

Seguint les premisses de Juliana Almeida Duarte, pensem que «l'art contemporani té com a qüestió bàsica proporcionar una experiència; les instal·lacions i performances ho fan amb claredat i de manera més radical, implicant la participació del cos, de l'artista i l'espectador» (Duarte, 2016: 142). Plantegem un taller en el qual reflexionen sobre «La por» (incloent-hi les seves pròpies pors), realitzant instal·lacions al mateix temps. El treball s'executa en grups de cinc persones. Cada equip exposa la seva idea per elaborar la proposta. En classe es parla de les possibilitats que genera l'obra de Carmen Calvo. Martins i Demarchi recomanen utilitzar dispositius que remetin al camp de l'art per pensar l'escola, en tant

Figura 1. L'artista Carmen Calvo comenta una instal·lació ubicada als serveis de la Facultat. Obra executada per l'alumnat dins del projecte «La por». Font: l'autor.

que «diàlegs en el terreny de les experiències i de les possibles relacions entre art i educació» (Martins i Demarchi, 2016: 129), alhora que defensen l'art participatiu, com una tendència que suposa implicar moltes persones.

L'artista Carmen Calvo va participar activament en el procés, comentant cada peça de l'exposició amb l'alumnat. Es va sentir emocionada perquè li resultava nou que fossin els futurs mestres els qui treballessin a partir de les seves obres (Figura 1). Aquest tipus de recreacions és habitual que es facin en facultats de Belles Arts, però no a Magisteri, ja que l'alumnat no s'està preparant-se per generar art. Les lectures de l'obra de Carmen Calvo contenen alguns trets que la caracteritzen: el fetixisme i la seva passió pels objectes torbadors, les poètiques relacionals, les representacions de la violència i la sexualitat des dels relats del poder, els rols sexuals i la violència quotidiana, el dolor en la infància, la lluita per la llibertat, el domini de l'horror, desafiaments que ens fan rebel·lar-nos contra les injustícies. Quan ens dediquem a la docència hem d'aprendre a reflexionar sobre aquestes problemàtiques per actuar, i aquí és on l'art ens ofereix més possibilitats. Tant «La por» com «El cos» constitueixen aspectes que ens interessen en tant que persones implicades socialment. Els futurs docents han d'estar atents a aquestes pressions culturals.

Figura 2. L'artista Anna Ruiz Sospedra visita una instal·lació a l'ascensor de la Facultat en la qual es denuncia l'assetjament tecnològic i les pressions cap als cossos de les dones. Font: l'autor.

El tema que va sorgir el 2017 partia del concepte «El cos». L'obra de l'artista Anna Ruiz Sospedra va servir com a referent inicial, ja que aquesta escultora demostra un gran domini dels llenguatges creatius a l'hora de treballar el cos. Quan parlem d'art contemporani ens referim a l'art que s'està realitzant en l'actualitat, i per tant parlem d'artistes vives, de persones a qui podem conèixer personalment. Si ens centrem en artistes dones, aleshores estem incorporant un tret de gènere per fer visible aquesta realitat. La majoria del meu alumnat són dones. Crec que aquestes alumnes, les futures mestres, han de conèixer a les artistes que fan art i defensen les seves propostes en les galeries i als museus. En el cas d'Anna Ruiz Sospedra, a més, tenim l'oportunitat de veure les seves escultures a l'espai públic, amb els seus treballs per a les falles de València.

L'ús del cos com a representació del que és humà preocupa a l'alumnat de Magisteri, ja que el cos constitueix un dels conceptes culturals més sofisticats i debatuts (Foucault, 2009), especialment quan pensem en els alumnes d'Educació Primària. Per això considerem de màxim interès i urgència que els futurs mestres analitzin el cos (Butler, 2002) com una construcció cultural (Figura 2).

UN TÍTOL PROVOCADOR PER AL PROJECTE: «VIURE LA MORT»

A l'inici de les classes es proposen temàtiques per als diferents projectes. Hi ha dos projectes individuals que inicien i tanquen el quadrimestre: «Identitats» i «Quadern de Bitàcola». Aquests, pel fet de ser l'inicial i el que tanca (el quadern en realitat és un portafoli que recull tota l'activitat del quadrimestre), ja tenen nom adjudicat i temàtica de la qual partir. La resta dels projectes són elegits en una primera sessió en la qual s'hi voten distintes propostes. La temàtica de «La mort» va rebre un suport majoritari. Per dur endavant el projecte partim de l'obra de l'artista contemporània Sophie Calle. La seva recent exposició al *Musée de la Chasse et la Nature* de París titulada *Beau Double, Monsieur le Marquis* ens permet tractar el tema de La Mort des d'una perspectiva artística. Gràcies a l'exemple de la feina realitzada per Sophie Calle l'alumnat va poder plantejar millor les seves idees. L'artista ret homenatge al seu pare i al seu gat, tots dos morts recentment. Utilitza el mecanisme de generar art per superar el dol que li ha provocat la doble pèrdua (Figura 3). Si bé nosaltres portàvem preparant l'esdeveniment al Museu de Ciències Naturals de València des de març de 2017, veure la mostra de Sophie Calle a París ens va facilitar molt l'engranatge de la proposta.

L'alumnat ha d'assumir que es pot fer art amb objectes senzills, tenint en compte la possibilitat d'incorporar instal·lacions, pintures, fotografies i d'altres elements. Es tracta de trobar la poètica de l'objecte, transitant per la línia de la poesia visual. A partir d'aquí s'inicia el taller perquè cada equip construeixi una instal·lació artística plasmant les seves reflexions. Durant les sessions de realització del taller s'assessora a l'alumnat en aspectes com la selecció de materials, la unió d'elements constructius, o bé el joc estètic de colors i textures, concretant els aspectes conceptuals de cada obra, elaborant un discurs.

En una de les sessions dedicades a reflexionar sobre el que estàvem fent al taller, vaig preguntar a l'alumnat: «-Com esteu vivint la Mort?». En realitat em referia a «com estaven vivint l'experiència de realitzar les instal·lacions del projecte sobre La Mort», però dit així, en curt, amb una el·lipsi tan evident, la frase adquiriria una component poètica. Resulta improbable poder «viure la mort», però era el que estàvem experimentant a classe: viure una experiència creativa a partir de plantejar-nos un tema delicat com és la mort. Així va nàixer el títol que ben aviat es va convertir en el hashtag #ViurelaMort per tal de compartir en xarxes l'experiència que anàvem desenvolupant.

Figura 3. Imatge de l'exposició de Sophie Calle Beau Double, Monsieur le Marquis al Musée de la Chasse et la Nature de Paris. Font: l'autor.

EXPOSAR CREACIONS ARTÍSTIQUES AL MUSEU DE CIÈNCIES

Quan a les primeries de 2017 parlàvem amb la directora del Museu de Ciències Naturals per suggerir-li una exposició amb obra de l'alumnat de Magisteri, em va preguntar: «I què aneu a exposar?». En aquell moment no teníem cap resposta per a la pregunta, ja que les obres s'havien de realitzar en classe un any després, per part d'alumnat no experimentat en creació artística. Li vaig dir que hauria de confiar en nosaltres. La directora va demostrar plena confiança en el que podíem fer. Concretàrem per a la inauguració el mes d'abril de 2018, tot coincidint amb la Fira del Llibre, que es celebra als Jardins de Viviers, on està ubicat el Museu de Ciències Naturals. Això suposava comptar amb un públic potencial de 50.000 persones.

Va ser a les darreries de gener de 2018, en el moment que començaven les classes del segon quadrimestre del curs, quan es va fer la proposta als alumnes. La implicació de l'alumnat va ser màxima des de l'inici, si bé hi havia veus discordants que no confiaven en la seua capacitat per generar creacions artístiques. A l'inici escoltàvem comentaris com els següents: «Jo no em sento preparada per exposar en un museu»; «Jo no he estat mai bona en dibuix ni en arts, els professors em deien que era negada per a l'art»; «Crec que no seré capaç de fer una obra d'art, aquest és un camp que no

Figura 4. Sessió preparatòria del projecte «La mort» a l'aula de plàstica. Font: l'autor.

control»). Quan vam iniciar l'assignatura els vaig dir que l'únic que confiava en les seves possibilitats artístiques era el professor, ja que l'alumnat desconeix els seus potencials, i de fet desconfia de poder arribar a bons resultats (Freire, 2015). Les sessions de reflexió van ocupar la primera part de la preparació del projecte. Parlàvem sobre la mort, però també sobre les necessitats i els interessos de l'alumnat en relació amb el tema (Figura 4).

Un altre aspecte important a destacar de la preparació del projecte van ser les dues visites al Museu de Ciències Naturals, per conèixer els espais, per conversar amb els responsables del museu i per dialogar amb l'alumnat de Biologia en pràctiques que ens havia d'ajudar en el muntatge. Van ser unes visites molt profitoses, que van permetre resoldre els dubtes de l'alumnat. Cada grup van poder definir on volia ubicar la seva instal·lació. Aquesta fase de preparació és clau per aconseguir la coherència del recorregut expositiu que es pretenia (Figura 5).

S'ha de concretar l'emplaçament de cada obra al museu, ja que les instal·lacions estaran situades al llarg del recorregut de l'exposició permanent. Entre el repertori de tot allò que podem trobar al museu hi ha una important col·lecció de fòssils, ubicats en diferents sales. Cal intentar que les instal·lacions generin un ritme adequat perquè el visitant arribi a reconèixer-les enmig de la resta de les peces de la col·lecció, amb explicacions que cal-

Figura 5. Sessió preparatòria de l'exposició. Primera visita amb l'alumnat al museu. Font: l'autor.

drà integrar en el propi museu. La novetat d'aquesta proposta és que no es tracta d'una exposició muntada en una sala amb les peces de l'alumnat, sinó que les 18 instal·lacions s'han de distribuir per tot el recorregut del museu, de manera que l'espectador ha de «buscar-les» i «trobar-les» en cada sala. L'efecte sorpresa d'aquest plantejament li dona un aire més lúdic i de descobriment a la visita.

En la tercera visita al museu ens vam haver d'organitzar amb molta previsió per portar tots els materials elaborats a l'aula i muntar les 18 instal·lacions en els espais seleccionats. Va ser un dilluns, dia que el museu tanca les portes al públic. En un sol dia es van poder muntar totes les peces, algunes d'elles de grans dimensions. No resulta gens fàcil coordinar a quasi cent alumnes que mai abans havien tingut l'experiència de muntar una mostra d'aquestes característiques. A més, durant tot el dia, necessitàvem que el museu romangués obert per atendre l'arribada dels cotxes i furgonetes que el propi alumnat feia servir per transportar les seves instal·lacions. No perdem de vista que l'edifici del museu es troba al bell mig del Jardí de Viviers, una zona verda enmig de la ciutat i un espai natural protegit. Per arribar amb un vehicle a l'interior del Jardí cal demanar permís a l'Ajuntament. Es van resoldre tots els entrebancs. De nou la il·lusió i l'entusiasme formaven part de l'entramat de l'experiència viscuda, un bon moment per aprendre sobre muntatges expositius.

ALUMNES DE MAGISTERI QUE EXPOSEN AL MUSEU

Les instal·lacions del projecte s'han exposat al Museu de Ciències Naturals de València durant els mesos d'abril, maig i juny de 2018. El bon resultat de les peces realitzades i la seva repercussió entre el nombrós públic assistent a l'exposició ens anima a continuar experimentant amb aquest tipus de propostes. També ens permet analitzar la nova mirada cap a l'art que ha experimentat l'alumnat. Una alumna comenta al seu quadern: «És la primera vegada que he exposat a un museu, i espero repetir l'experiència més vegades, ja que m'he sentit molt satisfeta dels resultats». La faceta creativa i innovadora del projecte suposa un contacte directe amb el museu (un dels museus més visitats de la ciutat) i una hibridació entre els conceptes d'arts visuals i «ciències» des de l'espectre educatiu. Es tracta d'un museu que parla sobre la vida a través de vestigis d'animals morts. L'exposició ofereix l'oportunitat de mostrar al públic els treballs artístics de l'alumnat de Magisteri en un entorn privilegiat.

La instal·lació *Som flors i llavors* reivindica els desapareguts durant la dictadura franquista, milers de persones que van ser afusellades i que segueixen en les fosses comunes de les cunetes de les carreteres on van ser deixades, abandonades (Figura 6). El grup Frida Kahlo (Lourdes García, Paula Gómez, Álvaro Olivares, Maria Ortiz i Mar Pons) fa una instal·lació que és una rèplica d'un camí, un recorregut fet amb testos transparents on hi ha flors i objectes que recorden els desapareguts. També han realitzat un vídeo molt impressionant que es pot veure a l'exposició i online (Beluga Films, 2018). Els alumnes han volgut representar «un camí que ens porta a recordar la injustícia d'aquells desapareguts durant la dictadura franquista, que sense flors també van ser enterrats. Com si es tractés d'una ferida oberta, aproximadament 88.000 persones encara ens criden des de les cunetes. La terra batega esperant que els trobem.»

En la instal·lació *Menjar-se la mort* se'ns parla de la importància del menjar en els rituals funeraris (Figura 7). Ha estat realitzada pel grup Cindy Sherman (Olga Cases, Andrea Canet, Carla Benlloch, Andrea Vidal i Laura Moratalla). Elles ens expliquen que el menjar està molt vinculat al moment de la mort, ja que «un costum cultural consisteix a reunir als familiars i amigats al voltant d'una taula amb menjar per recordar i parlar de la persona difunta.» Han plasmat aquesta tradició en el seu projecte mitjançant una instal·lació amb una tomba coberta per unes estovalles amb diferents tipus de menjar a manera de pícnic.

Figura 6. Les macetes ubicades sota l'esquelet representen la memòria de les víctimes del franquisme que encara estan soterrades a les cunetes de les carreteres. Font: l'autor.

Figura 7. Instal·lació Menjar-se la mort, a manera de tomba pícnic. Font: l'autor.

Figura 8. Instal·lació El cicle de la vida. Maquetes d'espais hospitalaris amb figures de Playmobil. Font: l'autor.

Gràcies a la instal·lació *El cicle de la vida* es va plantejar a classe una sessió en què es van revisar nombroses obres d'art de tota la història on es tracta el tema de les fases de la vida (Figura 8). El treball del grup Marina Abramovic (Eva Segrelles, Nerea Tatay, Javier Català i Raúl Padial) suggereix que «la vida és un compendi d'etapes que viatgen del naixement a la mort, i tots anem a transitar per aquest camí.» Amb la mort, flueix la vida. Per als alumnes «la vida és una sèrie de fases o estats que tots experimentem en el mateix ordre fins arribar a un últim moment a partir del qual tornen a repetir-se en el mateix ordre.» L'alumnat ha optat per representar aquest cicle des de la branca biomèdica «ja que camina balancejant-se entre la vida i la mort.»

Engabiats ens mostra la pressió i l'abús que s'exerceixen sobre els cossos de les dones (Figura 9). Realitzada pel grup Ana Navarrete (Maria Ferris, Alba Forner, Alba García i Paula Martínez), simbolitza la vetlla en record de la persona difunta. Amb una corona de flors les alumnes volen «representar un aspecte cultural de la mort.» La gàbia li dona a la instal·lació una visió social de la vida, «ja que representa la situació en què es troba qualsevol persona que viu en societat, especialment si és dona.» Un dels èxits més interessants del conjunt del projecte és gran la varietat i riquesa de conceptes patrimonials que s'han utilitzat per a les peces creades (Asensio, Santacana i Fontal, 2016).

Figura 9. Engabiats, instal·lació d'una gàbia amb Barbie penjada i corona de flors. Font: l'autor.

DIFUSIÓ DE LA MOSTRA A LES XARXES SOCIALS

Per difondre la mostra mitjançant imatges i selfies animem al públic a fotografiar-se davant de les peces, i a enviar el missatge a través de les xarxes amb el hashtag #ViureLaMort. Aquest contacte amb les tecnologies permet difondre l'exposició, alhora que s'aconsegueix que la gent parli d'un tema tabú com és la mort. El 18 de maig de 2018, per celebrar el Dia Mundial dels Museus (amb el lema «Museus Hiperconnectats, Nous Enfocaments, Nous Públics»), l'Ajuntament de València va proposar a l'alumnat de Magisteri explicar les seues peces al públic assistent al museu tot plantejant connexions entre:

- La universitat i l'ajuntament (les institucions més importants de la ciutat)
- L'art i la ciència
- L'educació i l'art contemporani
- La producció artística i la recepció científica
- L'alumnat i els usuaris de xarxes mitjançant el hashtag #ViureLaMort
- Públics de totes les edats
- L'art fet per dones i l'educació artística

CURADORIA EDUCATIVA

Amb l'exposició #ViureLaMort es fomenta una curadoria educativa que consisteix en convertir el museu en un experiment educatiu des de les arts. El professor assumeix els rols d'artista, investigador i docent durant tot el procés, i a més a més l'alumnat s'implica, investigant des de la seva pròpia posició creativa. Defensem la curadoria educativa apel·lant al que proposa Irit Rogoff al seu cèlebre article *Turning* (Rogoff, 2008), encoratjant cap a un model d'exposicions en museus per afavorir la part educativa de la proposta. Animem l'alumnat a viure l'espai del museu, des d'una nova relació amb la institució. Es tracta d'educadors en formació, i no d'artistes o historiadors. Això determina que la seva mirada ens acosti als interessos docents. Es tracta de potenciar el valor del patrimoni que pertany a aquests futurs docents (Pancioli, 2016), agitant així les seves consciències i possibilitant que reflexionin sobre els seus propis interessos.

Pel que fa al resultat en relació als públics, disposem de tres quaderns (que formaven part de tres instal·lacions), el els quals cada visitant podia deixar per escrit les seves opinions. Aquí trobem bàsicament elogis a la mostra, així como petites redaccions personals (especialment en el quadern titulat «De què no voldries morir?»). Però també hi ha gent que prefereix exposar la seva opinió

adreçant missiva a la direcció del museu. La directora Margarita Belinchón ens va transmetre algunes d'aquestes queixes, tres de les quals eren de persones majors que consideraven poc oportú tractar aquesta temàtica entre els públics infantils (i es refereixen concretament als seus néts, amb els quals havien visitat el museu). En última instància, per a la directora resultava molt positiu que la mostra hagués provocat tants comentaris.

UN CONCERT TEMÀTIC PASSEJANT PER LES INSTAL·LACIONS

Un dels moments més intensos pel que fa a innovacions educatives i artístiques va ser el concert temàtic que van interpretar el grup Mike & Mona al llarg del recorregut de l'exposició. Juntament amb l'alumnat que havia realitzat les instal·lacions, la cantant va interpretar temes de totes les èpoques relacionats amb la mort (*La Llorona, Tears of Heaven,...*), de manera que l'alumnat es va sentir doblement reconegut, ja que no solament havien arribat a exposar en un museu, sinó que també hi havia banda sonora en l'activitat (Santacana i Martín Piñol, 2010).

Figura 10. Concert temàtic a les sales del museu de Ciències. Font: l'autor.

La visita acompanyada de música suposava un pas més enllà (Figura 10). S'havien anat superant diferents etapes (desbloquejar l'esperit creatiu; unir esforços; imaginar les propostes; realitzar les instal·lacions; ubicar-les als espais del museu; muntar l'exposició; mostrar als públics els treballs; recollir les opinions dels companys i dels usuaris del museu), per arribar finalment a un tancament de l'experiència tot involucrant la música adequada. Entre les cares de satisfacció de l'alumnat, una veu va dir: «Això que hem fet no ens ho hauríem imaginat mai!»

CONCLUSIONS

Aquest treball relata una experiència educativa al museu. S'hi barreja art i ciència, escola i universitat, docència i recerca. Sempre hem defensat les sinèrgies entre museus, art, escola i universitat. Des de fa uns anys plantegem projectes basats en temàtiques poc freqüents en la formació d'educadors, com ara «la por», «el cos», o «la mort». Aquestes accions sempre es vinculen a dones artistes en actiu, la qual cosa repercuteix en el coneixement per part de l'alumnat del treball de les dones creadores, reforçant així una possible mirada cap als feminismes des de les arts i l'educació. Nombroses artistes estan col·laborant amb nosaltres per dur endavant aquestes propostes que incorporen l'art contemporani a les pràctiques de formació d'educadors, propostes que duem a terme a la universitat pública i amb les quals fomenten la integració.

Comprovem el bon nivell del treball artístic dut a terme pels futurs mestres, que permet ser exposat al museu. S'han empoderat de la mirada intensa de l'art, i han sabut concretar les seves idees mitjançant poètiques visuals. La poca confiança inicial en les seves capacitats creatives és la primera barrera que cal salvar. Ara són conscients dels potencials que ofereix l'art, i a més han comprovat les seves possibilitats, superant les pors inicials. D'això es tractava, de superar les pors. Cada any, amb cada nou grup de classe, recuperem la confiança en el treball docent, i per descomptat en la capacitat de l'alumnat per enfrontar-se al llenguatge artístic. S'aconsegueix superar una sèrie d'etapes de preparació i execució. S'elaboren idees i es realitzen instal·lacions artístiques.

El fet que el projecte «La mort» s'hagi pogut mostrar en un museu de ciències reforça la possibilitat de llençar iniciatives artístiques tot implicant l'alumnat en processos de creació. Els comentaris als seus Quaderns de Bitàcola ratifiquen la part més positiva de l'experiència: «Ara ja sé el que suposa exposar a un museu»; «Els meus pares estaven contentíssims quan van veure la nostra instal·lació exposada al museu»; «Ara em miro l'art amb uns altres ulls». Confiar en les possibilitats del nostre alumnat és una de les tasques docents en les quals ens hem de comprometre. ♡

REFERÈNCIES

- Asensio, M., Santacana, J. i Fontal, O. (2016). Inclusión en Patrimonio y Museos: más allá de la dignidad y la accesibilidad. *Her&Mus Heritage & Museography*, 17, 39-55.
- Beluga Films (2018). *Som Flors i Llavors* [vídeo]. Consultado el 5 de maig de 2018 des de https://www.youtube.com/watch?v=FPsv-_PZ4mE
- Butler, J. (2002). *Cuerpos que importan: Sobre los límites materiales y discursivos del «sexo»*. Buenos Aires: Paidós.
- Duarte, J. (2016). Saber sensível para a educação: como a mediação cultural em Arte Contemporânea pode atuar na sala de aula. *Revista Matéria-Prima*, 4(3), 139-146.
- Foucault, M. (2009). *Vigilar y castigar: nacimiento de la prisión*. México: Siglo XXI.
- Freire, P. (2015). *Pedagogia da autonomia: saberes necessários à prática educativa*. Rio de Janeiro: Paz e Terra.
- Hernández-Hernández, F. (2000). Los proyectos de trabajo. Mapa para navegantes en mares de incertidumbre. *Cuadernos de Pedagogía*, 310, 78-82.
- Hernández-Hernández, F. (2016). Teaching the unknown to facilitate the emergence of a pedagogical event. *Visual Inquiry: Learning & Teaching Art*, 5(1), 87-95. DOI: 10.1386/vi.5.1.87_1
- Irwin, R. i O'Donoghue, D. (2012). Encountering pedagogy through relational art practices. *International Journal of Art & Design Education*, 31(3), 221-236.
- Martins, M. C. i Demarchi, R. (2016). Educação como matéria-prima' e mediação cultural: 'entreS' experiências. *Revista Matéria-Prima*, 4(3), 128-138.
- Pancioli, Ch. (2016). Los bienes culturales como patrimonio educativo, *EARI Educación Artística Revista de Investigación*, 7, 86-99.
- Rogoff, I. (2008) Turning. *e-flux Journal*, #00, 32-46.
- Santacana, J. i Martín, C. (2010). ¿Quiénes hacen los museos? *Her&Mus Heritage & Museography*, 2(2), 8-14.
- Stake, R. E. (1998). *Investigación con estudio de casos*. Madrid: Morata.
- Yin, R. K. (1989). *Case Study Research: Design and Methods, Applied social research. Methods Series*. Newbury Park CA: Sage